

## **Modern Dünya Sistemi, 2. Cilt, Avrupa-Dünya Sisteminin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750**

Immanuel Wallerstein, çev. Latif Boyacı

İstanbul, Bakış Yayınları, 2005, 408 sayfa, ISBN: 975-6920-12-2.

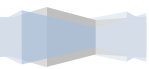
Abdullah KÖKTÜRK\*

Immanuel Wallerstein dört ciltlik seri kitabında dünyanın Avrupa ve Amerika'nın bir bölümünü kapsayan kısmında Modern Dünya Sistemi olarak adlandırdığı Batı kapitalizminin tarihi ve yapısal gelişimini analiz etmiştir. Daha önce incelenen birinci ciltte<sup>2</sup> Wallerstein'ın uzun onaltıncı yüzyıl dediği 1450-1640 yılları arasında modern dünya sisteminin temel ekonomik ve siyasal kurumlarının oluşması hikâye edilmişti. Burada incelenecek ikinci ciltte ise, 1600-1750 yılları arasında modern dünya sisteminin kapitalizme geçişte yaşadığı

---

\* Piri Reis Üniversitesi Öğretim Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi, akokturk@pirireis.edu.tr

<sup>2</sup> Abdullah Köktürk, Kitap İncelemesi, Modern Dünya Sistemi, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri 1. Cilt, [http://tarihkritik.com/pdf/sayi\\_1/sayi01\\_03\\_modern.pdf](http://tarihkritik.com/pdf/sayi_1/sayi01_03_modern.pdf) (12.12.2015)



sıkıntılar anlatılmakta, bütünleşen dünya kapitalizminin bu sorunlara verdiği cevaplar araştırılmaktadır.

Kitap, on yedinci yüzyılda Avrupa'nın yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasal kriz üzerine geniş bir literatürün tartışıldığı giriş bölümü ile başlamaktadır. Wallerstein'a göre ise; bu dönemde tarımda görülen küçülme ve daralma kırsal emeğin ucuzlamasına ve ucuz işgücü sağlanan tekstil endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır (s. 28). Yazara göre, on yedinci yüzyıldaki daralma bu sebeple bir kriz olarak değil, işleyen bir kapitalist dünya ekonomisi içinde bir küçülme olarak görülmelidir (s.32).

On yedinci yüzyıl aynı zamanda devletlerin güçlendiği savaşların feodal beyler arasında değil devletler arasında yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Hollanda'nın ve dolayısıyla Protestan dünyanın Katoliklere karşı zaferi ile sonuçlanan Otuz Yıl Savaşları sonunda yapılan Vestfalya Barışı aynı zamanda uluslararası ilişkilerin miladı olarak da kabul edilmektedir.

Kitabın ikinci bölümü genel hatları ile Hollanda'nın dünya ekonomisinde ve deniz ticaret yollarında egemenliğinin oluşumunu incelemektedir. Hollanda 1645'de donanması ile Baltık deniz ticaretini ele geçirmiştir. Wallerstein, Hollanda'nın balıkçılıkta ilerlemesini "haringbuis" adı verilen denize daha elverişli, daha büyük manevra kabiliyeti olan, ringa balığı avı için daha büyük ağ kullanılmasını mümkün kılan, geniş güvertelerinde salamura yapılabilen ve bu özellikleri ile kıyıda uzaklara açılıp 6-8 hafta denizde kalabilen balıkçı gemileri inşa etmesi ona büyük bir avantaj sağlamasına bağlamaktadır. Bunun sonucunda İngiltere'de Hollandalı balıkçılar İngilizlerden daha ucuza balık satmaya başlamışlardır (s. 54). Hollandalılar tarım alanında da eşit derecede başarı göstermişler, tarıma uygun olmayan coğrafyalarında zorunluluktan toprak üretimi için mühendislikte teknolojik ilerleme kaydetmişler ve yoğunlaşmış tarıma yönelerek verimliliği arttırıcı yöntemler geliştirmişlerdir. Sonuçta bu yoğun tarım artan bir şehirleşme ve sanayileşmeye imkân vermiştir.

Hollanda-İngiltere rekabeti sadece balıkçılık alanında değil, tekstil endüstrisi alanında da sürmüştür. Boyasız ve dikişsiz İngiliz kumaşının Hollanda'da nihai ürün haline gelmesi üzerine 1614'te I. James'i "boyasız" kumaş ihracını yasaklamıştır. Bunun üzerine Hollanda bitmiş ürün ihracını yasaklamış, I. James'in cevabı ise, yün ihracını yasaklamak olmuştur. Sonuçta üç yıl içinde İngiliz kumaş ihracatı üçte bir düşmüş ve İngiltere bundan vazgeçmiştir. Kumaşa eklenen değerın yüzde 47'si boyama sürecinde oluşmaktaydı, bu işlem de Hollanda'da yapılıyordu. Hollanda ayrıca gemi inşa ve gemi inşa yan sanayinde de çok ilerlemişti. Hem ucuz hem hızlı gemiler yapıyor, hem de diğerlerinin 26-30 kürekçi kullandıkları gemileri 18 kürekçi ile gidecek tarzda inşa ediyorlardı. Böylece mürettebatı hem daha ucuza hem de daha iyi besleyebiliyorlardı (s. 72). Bu özellikleri yanında Amsterdam on yedinci yüzyılda dünyanın en büyük bankacılık ve finans merkezi haline geldi. Üniversitelerin kalitesi ile de beyin göçü çeken Hollanda Descartes, Locke ve Spinoza dâhil birçok aydını ülkeye çekmiştir. Bu durum Hollanda'nın 1672'deki çöküşüne kadar devam etmiştir.

1672’de Hollanda, Fransızlarca işgal edilir. Bu Hollanda’da Cumhuriyet rejiminin de sonunu getirir. Artık yükselen güç İngiltere’dir. Hollanda’da ücretler ve vergiler yükselmiş, İngiltere’de ise işçilerin durumu kölelik seviyesinde kalmıştır. Yükselişi sağlayanlardan biri de budur. 1651 Denizcilik Yasaları da İngiltere’ye denizlerde güçlenme imkânı sağlamıştır.

Tahıl fiyatları düşmekte, küçük çiftçilik yerine toprakları kiraya vermek ve büyük çiftlikler kârlı hale gelmeye başlamıştır. İngiltere’de 1660-1750 arasında küçük çiftçilik ortadan kaybolurken Fransa’da küçük mülkiyetin uzun süreli egemenliği tarımsal geri kalmışlığı güçlendirmiştir (s. 109). Ayrıca İngiltere’nin içeride yeterli bir pazarının olmaması avantaja dönüşmüştür. Wallerstein’a göre belki de esas mesele Fransa’nın ekonomik olarak İngiltere’den çok daha iyi olmasıydı (s. 126).

Wallerstein Batı ve Kuzey Avrupa’da kapitalistleşme yaşanırken çevre ülkeler olan Orta ve Doğu Avrupa’da neler yaşandığını inceler. Polonya ve Macaristan başta olmak üzere bu ülkelerde hayvan ve tahıl fiyatlarının düştüğünü ekonomilerin durgunluğa girdiğini tespit eder. En kötü duruma düşen de köylülüğün durumudur (s. 156-169)

Wallerstein onyedinci yüzyılda İspanya, Portekiz ve İtalya’nın yarı çevre ülke olmasını incelediği çalışmada, bu ülkelerde tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşle beraber nüfuslarının azaldığını belirtir. Portekiz Brezilya’yı Hollanda’ya kaptırarak, Jamaika İspanya’dan İngiltere’ye geçmiştir. Portekiz İngiltere’den iki misli daha fazla ithalat yaparken, ihracatı sadece yüzde 40 artmıştır. Portekiz İngiltere ile olan ticaret dengesini Brezilya altını ile sağlıyordu. Wallerstein bu durumu Portekizli tarihçi J.P. Oliveria Martins’den şöyle aktarır; “Brezilya altını Portekiz’e sadece uğruyor ve İngiltere’nin bizi beslediği ve giydirdiği un ve tekstil ürünlerini ödemek için İngiltere’ye demir atıyordu”. On altıncı yüzyılda parlak sömürgeciler olarak altın ve gümüşü kontrol eden İber devletleri on yedinci yüzyılda kuzeybatı Avrupalı kapitalistlerin aktarma kayışlarına dönüşmüşlerdi (s. 223). Bakırda ve bilhassa demirde bir kraliyet tekeli yaratan ve on yedinci yüzyıla kadar bir Alman sömürgesi olan İsveç, güçlü demir sanayi ile güçlü bir donanma yaratabilmiş, İspanya ve Portekiz gibi yarı çevre ülkeler arasına girebilmiştir (ss. 234-249).

Wallerstein Rusya’nın I. Petro’dan itibaren gelişimini inceler. Prusya ve Avusturya’yı karşılaştırır. Danimarka’nın on yedinci yüzyılda niye bir çevre ülkesi olarak kaldığının ardındaki sebepleri araştırır (ss. 250-269).

Fransa 1689’da denizde İngiliz donanması kadar güçlü iken 1694’teki deniz savaşında İngiliz donanmasına yenilmiş, denizlerin kontrolü İngiltere’ye geçmişti. İlginç olan ise bu olaydan sonra İngiliz sigorta şirketlerinin Fransız gemilerini denizde İngiliz savaş gemilerine karşı sigortalamalarıydı. Sigorta şirketlerinin bu tavrı İngiliz parlamentosuna götürülmesine rağmen, parlamento bu uygulamayı yasadışı ilan etmeyi reddetmiştir (ss. 250-269).

Kitabın kapsadığı 1600-1750 arası dönem aynı zamanda merkantilizm<sup>3</sup> çağıdır. Wallerstein’e göre İngiltere ve Fransa on sekizinci yüzyıl başında merkantilist idi. Ancak Merkantilizm 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar 300 senelik bir dönemi kapsayan ve ithalatı kısıtlayıp, ihracatı teşvik ederek güçlü ve zengin bir devlet inşa etmeyi amaçlayan iktisadî milliyetçiliktir.

Fransa merkantilizmi askeri genişleme politikasında kullanırken, İngiltere bunu ekonomik büyümenin hizmetinde kullanmıştır. On sekizinci yüzyılda İngiltere'nin dünya ekonomisindeki merkezi konumu artarken Fransa'nın azalmıştır. Wallerstein'e göre bunun sebebi Fransız devletinin İngiliz devleti kadar güçlü olmamasıdır.

Durgunluk döneminde üç büyük güç (İngiltere, Fransa ve Hollanda) arasındaki ticari rekabet, tahıl ticaretini iyice zayıflatmıştır. Ticari gücü elde etmek için yapılan deniz savaşları yeni ithal ürünlerini belirleyecektir. Bunlar gemi malzemeleri ve demirdir. Demir yataklarına sahip olan İsveç yarı-çevre konumuna gelecektir. On yedinci yüzyıla kadar bir Alman sömürgesi durumunda kalan İsveç demir endüstrisi sayesinde merkantilist politikalar izlemeye başlayacaktır (s. 234-241).

Wallerstein'in diğer Modern Dünya Sistemi kitapları gibi bu kitabında da her sayfanın neredeyse yarısının dipnotlarla dolu olduğu görülmektedir. Wallerstein çok fazla kaynak, birçok rakam, istatistik vb. kullanmaktadır. Birinci ciltten alıyorsanız sorun olmayacaktır. Ama ilk olarak bu ciltten okumaya başlamışsanız bir müddet sonra dipnotlar yorucu hale gelmeye başlayabilir.

Dünya ekonomisini merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler üzerinden inceleyen Wallerstein'e göre merkez ülkelerin kurduğu bir sistemle kaynaklar çevre ve yarı çevre ülkelerden merkeze akmaktadır. Wallerstein bir ülkenin merkez, çevre veya yarı çevre haline gelmesini çoğunluk olarak devletin gücü, siyasi yapısı vb. gibi üst yapı kurumları ile izah eder. Ancak Wallerstein'da ülke içi sınıf çatışmalarına değinilmediği gibi kültürel farklılıklara atıf neredeyse hiç yoktur.

Robert Brenner haklı olarak onu merkez ve çevre ülkelerin iç sınıfsal ilişkilerini ihmal etmekle suçlamaktadır.<sup>4</sup> E.P. Thomson'a birkaç atıf varsa da bu birkaç acınası işçi köleliğine değinmeden öteye gitmemektedir.

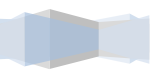
Wallerstein daha çok Annales Okulu düşünürlerine en fazla da Fernand Braudel'e atıf yapmaktadır. Bu onu demografik yapı, üretilen tahıl miktarındaki değişimler ve işçi ücretleri gibi sayısal değerlerin incelenmesi ile sınırlı tutmakta, ticaret ve kentlerin gelişimine H. Pirenne ve Sweezy gibi çok önem verirken, feodalizmin yıkılışında köylünün üzerindeki sömürünün artmasına fazlaca değinmemektedir.

Charles Ragin ve Daniel Chirot'un eleştirileri ise benzer nedenlerle çevre veya yarı çevre durumuna düşmüş ülkelerden bazılarının neden yüz yıl sonra merkeze yaklaştığı, diğerinin ise yarı çeper durumundan kurtulamadığıdır. Buna örnek olarak İsveç, Danimarka ve

---

Millî zenginlik ve gücün, ihracatı yükselterek bunun karşılığında değerli madenler elde etmeye paralel olduğunu iddia eder. Ulusların Zenginliği adlı eserinde Adam Smith korumacı dış ticaret politikalarını şiddetle eleştirirken, bu döneme "Merkantilizm" adını vermiş ve bu o günden bu yana geniş kabul görmüştür.

<sup>4</sup> Skocpol, Theda, *Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, çev. Ahmet Fethi, 3.bs., İstanbul: Tarih ve Toplum Vakfı Yayınları, 2008, s. 327.



İspanya'yı göstermektedirler.<sup>5</sup> Yine onlara göre tarihin akışı böyle toptancı bir teori ile açıklanamayacak kadar karışıktır.<sup>6</sup>

Bütün bu eleştirilere rağmen Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi kitapları keyifle okunuyor, devamını beklediğimiz bir belgesel veya dizi gibi merak uyandırıyor. Bu sebeple, ben de sizin gibi bir an önce 3. cildi okuyup, Sanayi Devrimi'nin modern dünya sistemi üzerindeki etkilerini, Fransız Devrimi'nin Wallerstein gözünden hikâyesini, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'a doğru genişleyen dünya kapitalizminin bu coğrafi genişlemeden nasıl etkilendiğini okuyup, görmek istiyorum.

---

<sup>5</sup> a.g.e., s. 339.

<sup>6</sup> a.g.e., s. 341.